

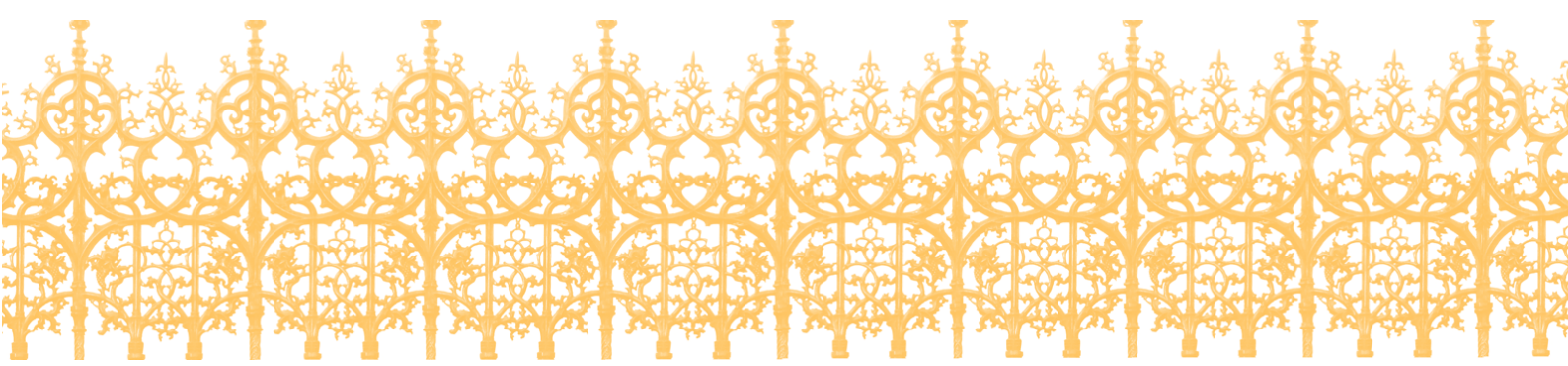
BEELDHOUWWERK IN DE GROTE OF ST.-BAVOKERK

¶ Tekst: Henk Kaan

¶ Beeldmateriaal: Chris en Jurriaan Hoefsmit

¶ Beeldbewerking: Studio KV627

¶ Eerder gepubliceerd in:

BEELDHOUWWERK IN DE GROTE OF ST.-BAVOKERK

VRIJWEL alle bezoekers van de Grote of St.-Bavokerk raken geïmponeerd door de enorme, lichte ruimte en de soberheid van het interieur. Als rooms-katholieke kerk was het gebouw ooit rijkelijk voorzien van altaren en heiligenbeelden, maar met de reformatie in het laatste kwart van de zestiende eeuw, toen de kerk definitief in protestantse handen kwam, is dit allemaal verwijderd. Uit de voor-reformatorische periode resten alleen nog de koorbanken, het koorhek, de lessenaar in de vorm van een pelikaan en gebouwgebonden beeldhouwwerken zoals de sluitstenen in de stenen gewelven.

MIDDELEEUWSE RELIGIEUZE SCULPTUREN

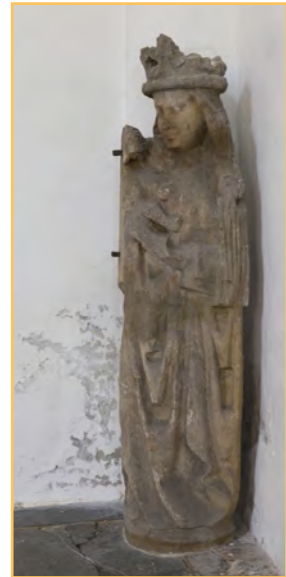
Heeft de Bavo dan helemaal geen religieuze sculpturen meer? Jawel, er resten nog twee beelden uit de tijd waarin de kerk is gebouwd: een beeld van Maria, gemaakt in 1496 door 'beeldsnyder' Dirk Jacobsz. dat tot 1847 bovenin de gevel van het noordelijk transept heeft gestaan en nu in een hoek van de zogeheten Kerstkapel staat [afb. 1], en Sint Bavo zelf, die de topgevel van het zuidtransept sierde. Hij staat, sterk verweerd, tussen twee kolommen in de kooromgang [afb. 2]. Het beeld van Bavo is, eveneens in 1496, vervaardigd door 'Steven die Beeldensnyder', die omstreeks 1500 ook de modellen voor het geelkoperen koorhek heeft gemaakt. Bavo is uitgerust met een zwaard en een valk, waarmee zijn status als edelman werd uitgebeeld.

Tijdens de beeldenstorm, rond 1570, heeft men gepoogd het beeld van Bavo naar beneden te trekken. Toen echter de touwen aan het beeld werden vastgemaakt, op 40 meter hoogte, pakte Bavo zijn zwaard en sneed daarmee de touwen door. Jazeker! De mannen die met de klus bezig waren stortten neer en overleefden de val natuurlijk niet. Pas met de restauratie in 1982 lukte het om de heilige voorzichtig naar beneden te halen. Anne Hofte maakte een nieuwe Bavo, die sindsdien vanaf de topgevel van het zuidtransept over de stad waakt.

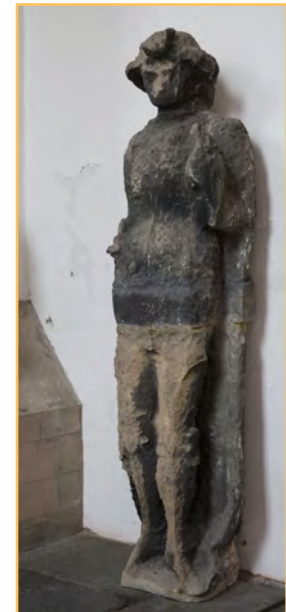
BAROKKE ALLEGORIE

Afgezien van Maria en Bavo hebben de beelden in de Grote Kerk een wereldlijk karakter, hoewel op de orgelkas van het grote Müllerorgel, hoog boven allerlei allegorische figuren, twee Bijbelse personen een plaats hebben gekregen: koning David [afb. 3] en Asaph, zijn hofcomponist.

De decoratie van de orgelkas is het werk van de Amsterdamse beeldhouwer Jan van Logteren (1709 – 1745). Samen met zijn vader Ignatius heeft hij tevens de beeldhouwwerken en de gipsen decoraties op en in een belangrijk aantal Amsterdamse grachtenpanden gemaakt. Maar vader en zoon Van Logteren werkten ook buiten Amsterdam. In Haarlem maakte Jan de decoraties van het pand Kruisstraat 45, destijds de woning van burgemeester Cornelis Sylvius die net als hij doopsgezind was.

1

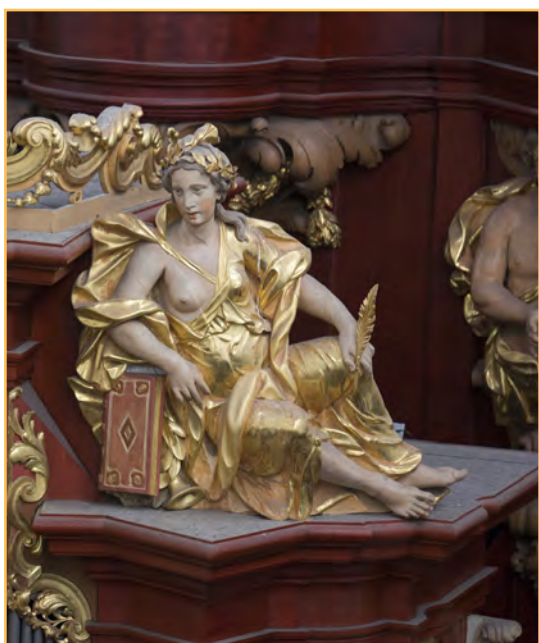

2

3

4

5

Toen het gemeentebestuur in 1735 besloten had dat Haarlem een orgel moest krijgen dat het mooiste en grootste orgel van het land zou worden, kregen de vermaarde Amsterdamse orgelbouwer Christian Müller en, door toedoen van Sylvius, beeldhouwer Jan van Logteren de opdracht. ‘Stads onderfabryk’ Hendrik de Werff (Hoofd Openbare Werken, zouden we nu zeggen) leverde een belangrijke bijdrage in de architectuur van het ontwerp en als projectleider bij de uitvoering.

Van Logteren voorzag het orgelfront van talrijke allegorische figuren, zoals musicerende putti (kindertjes of engeltjes), de muzen Toonkunst en Dichtkunst, en twee hermen aan weerszijden van de speeltafel. Hermen zijn decoratieve beelden, meestal van de bovenkant van een menselijke romp, met de kop van de Griekse god Hermes. Op [afb. 4](#) zien we de Dichtkunst, van achteren gadeslagen door een fluitspelende herme.

Zo mooi als de beelden aan de voorzijde zijn afgewerkt, zo grof zijn ze aan de niet zichtbare kant [\[afb.5\]](#). Van Logteren hoefde niet meer te doen dan nodig; het orgelfront was al duur genoeg.

NIET DE STEDENMAAGD MAAR DE GODSVRUCHT

Onder het orgel, tussen twee van de kolommen waarop het orgel rust, is een marmeren beeldhouwwerk te zien ([afb. 6](#)) van de Haagse beeldhouwer Jean Baptiste Xavery, die leefde van 1697 tot 1742. Het ontwerp dat Van Logteren had gemaakt kon de goedkeuring van de opdrachtgever, het stadsbestuur, niet wegdragen. Via een Haagse connectie van één van de andere burgemeesters – burgemeester Sylvius was inmiddels overleden – ging de opdracht naar de destijds beroemde Xavery, die het beeldhouwwerk in 1741 voltooide.

De opdracht aan Xavery was ondubbelzinnig: het beeldhouwwerk moest de ontmoeting van de Godsvrucht met de Dichtkunst en de Muziek voorstellen. Hoe in latere eeuwen het vaak gehoorde idee heeft postgevat dat het hier een hommage door Polyhymnia – muze van onder andere gewijde liederen- en Melpomene – muze van zang en dans- aan de Haarlemse Stedenmaagd betreft is een raadsel.

NIET TOT IEDERS GENOEGEN

Het is duidelijk dat de barokke decoratie van het orgel afsteekt tegen de calvinistische soberheid van de inrichting van het kerkgebouw. Hoewel het beeldhouwwerk aan en onder het orgel over het algemeen hoog gewaardeerd werd en wordt door bezoekers en experts, valt het niet bij iedereen in de smaak. De Haarlemse arts Adolf Melchior (1898 -1962), vriend en leerling van Anton Pieck, heeft in de Tweede Wereldoorlog een grote serie tekeningen van minder toegankelijke ruimten van de kerk gemaakt. Het boek waarin de tekeningen zijn gepubliceerd is nog regelmatig antiquarisch verkrijgbaar. Over het orgel schrijft hij daarin:

‘(...) het inderdaad terecht beroemde orgel, dat nog altijd met zijn pompeus gekruide wankleurige orgelfront schreeuwend de aandacht vraagt voor het gebrek aan eenvoud van lijn, van versiering en van bewerking van de 18e eeuw. Deze gaf dit bouwsel niet alleen in de uiterst sobere Gothische Catedraal een belangrijke eereplaats, maar prees het bovendien nog op een wijze, die alleen door de smakeloze 19e eeuw zou worden overtroffen, toen alle suikerpoppen op zuilen beeldhouwwerken van groote kunstwaarde heetten, toe men vond, dat de lambrizeering door gekuischten vorm en zorgvuldige bewerking uitmuntte en dat de gladgelikte beeldengroep van Xavery ontroerde en wel door schoonheid van proportiën, fijnheid van bewerking en door zijn keurige draperie. Toen Allan zijn ‘Geschiedenis van Haarlem’ schreef, vermeldde hij op bladzijde 364, dat boven op het manuaal van het orgel als kroon of dekstuk het stadswapen is geplaatst, welks tenanten, twee levensgrote klimmende leeuwen door breede tekening en keurige bewerking uitmunten, gelijk ook al het beeldhouwwerk de hand eens kunstenaars verraaft. Maar wat een blik achter het orgelfront van deze breede tekening en keurige bewerking verraaft, zal Allan wel nooit gezien hebben, want het is een heele klim naar boven op de orgelkast. Maar een, die de moeite ruimschoots waard is vanwege den blik, die hij geeft op de koddige manier, waarop dit stoomdraaimolenachtige orgelfront in elkaar is getimmerd.’

Afb. 7 en 8 laten zien wat Melchior bedoelde.

MEER VAN JAN VAN LOGTEREN

Ook van de hand van Van Logteren is het grafmonument voor familie De Raet uit 1740, in de zogenaamde Vontkapel achter het prachtige smeedijzeren hek uit 1433. Rechts van een treurende putto is een tak te zien waarop een duif zit [afb. 9]. Het verhaal gaat, dat er oorspronkelijk negen duiven te zien waren en dat telkens na het overlijden van een familielid een duif verwijderd werd. Of het waar is....?

6

7

8

BRUNINGS EN CONRAD, WATERBOUWERS

Het tweede grafmonument bevindt zich op een prominente plaats vrijwel in het midden van de kerk, en is in 1843 opgericht ter nagedachtenis aan Christiaan Brunings (1736 – 1805) en Frederik Willem Conrad (1769–1808) [afb. 10]. Brunings kan worden beschouwd als de grondlegger van Rijkswaterstaat. Hij heeft vooral de afwatering van de grote rivieren naar zee in goede banen geleid. Toen hij in 1805 plotseling overleed, werd hij opgevolgd door zijn leerling, assistent en protégé Frederik Willem Conrad. Brunings werd begraven in de Grote Kerk, in een dubbel graf waarin drie jaar later ook Conrad begraven zou worden. Ook de verdiensten van Conrad waren van dien aard, dat koning Lodewijk Napoleon besloot dat de drie zonen van Conrad op staatskosten een opleiding moesten krijgen in de waterbouw. Alle drie kregen zij later hoge functies in waterstaatsdienst. De jongste zoon, ook Frederik

Willem geheten, was onder meer de eerste directeur van de Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij. Hij werd in 1855 voorzitter van de commissie die moest adviseren bij de aanleg van het Suezkanaal.

In 1806, kort na het overlijden van Brunings, werd het initiatief genomen om bij zijn graf een gedenkteken te plaatsen. Dat kwam er uiteindelijk in 1820. Daarvoor was wel een herbegravenis nodig, want het graf van Brunings en Conrad bevond zich op een plek die zich voor een gedenkteken niet goed leende. Beide heren werden dus verplaatst naar een graf vlak bij de kolom waar nu het grafmonument staat. Het graf werd afgedekt met een marmeren plaat waarin de naam van Brunings werd gebeiteld. Het monument zelf bestond uit een gedecoreerde marmeren urn op een sokkel met inscriptie, geplaatst in een nis die daartoe uitgehouwen was in de kolom. Niets herinnerde evenwel aan Conrad, die met Brunings naar het nieuwe graf was meeverhuisd. Omdat Conrads verdiensten niet onderdeden voor die van Brunings, kreeg Conrads zoon Frederik Willem in 1841 van de kerkmeesters toestemming om ook de naam van zijn vader op de grafsteen en bij het gedenkteken te vermelden. Conrad pakte het meteen groot aan en ontwierp het grafmonument dat wij nu

kennen, compleet met een grafkelder voor kistjes met de botten van Brunings en van Conrad senior. Het werd op kosten van de nabestaanden van Conrad gerealiseerd.

Het monument bestaat uit een zwartmarmeren sokkel met een opbouw van wit marmer. De voorkant van de opbouw bevat een beeldhouwd reliëf met daaronder een inscriptie ter nagedachtenis aan Conrad. Het reliëf, vervaardigd door de Antwerpse beeldhouwer Jozef Geels, toont rechts de zeegod Neptunus, op een boot getrokken door twee zeepaarden en begeleid door zijn zoon Triton, een zeemeerman. Aan de linkerzijde zit de godin van de landbouw Demeter, met een kruik waaruit het water van de Rijn naar de zee stroomt, en de Hoorn des Overvloeds als symbool van de verbeterde vruchtbaarheid van het Rijnland. Op de achter-

grond bevindt zich de buitensluis in Katwijk, die door Conrad senior ontworpen is. Het ontwerp van de voorstelling heeft Conrad junior ontleend aan een herinneringsmedaille, in 1807 uitgegeven bij de ingebruikstelling van de sluis bij Katwijk. Voor het monument ligt de marmeren grafsteen, nu ook voorzien van de naam van Frederik Willem Conrad, die het grafkeldertje met de bottenkistjes afdekt.

Bij de grote restauratie van de kerk in het laatste kwart van de 19e eeuw, onder leiding van de bekende architect Pierre J. Cuypers, werden onder de witte pleisterlaag op de kolommen schilderijen gevonden. Cuypers wilde die herstellen, ook de schildering op de kolom waarin zich de nis met het monument voor Brunings bevond. Het grafmonument voor Conrad is daartoe zo'n 25 cm naar voren verplaatst om het monument voor Brunings een plek op de opbouw te kunnen geven. De nis is vervolgens dichtgezet, wat nog duidelijk te zien is, waarna de schildering kon worden hersteld.

In 2014 is het monument op kosten van de Vereniging Vrienden van de Grote of St.-Bavokerk grondig gerestaureerd, waarbij onder meer het door vocht aangetaste marmer is hersteld en geconserveerd.

VEREEUWIGD IN GIPS

In 1825 bracht koning Willem I een bezoek aan Haarlem voor de opening van de Nijverheidstentoonstelling, die dat jaar in Haarlem plaats vond. Op de tentoonstelling was veel aandacht voor een wit marmeren borstbeeld van de koning vervaardigd door de Amsterdamse beeldhouwer Charles Sigault. Na afloop van de tentoonstelling schonk Sigault het beeld aan het Haarlemse gemeentebestuur. Het zou met een zwart marmeren gedenkplaat worden opgesteld in een daartoe aangebrachte nis in de oostelijke muur van het noordtransept van de Grote Kerk. Toen het beeld geplaatst zou worden bleek het te zijn verdwenen. Het is nooit meer teruggevonden. Sigault heeft toen maar een gipsen replica geschonken die tot op heden in de nis in de wand van het noordtransept staat [afb. 11].

11

OORLOGSMONUMENT VAN ANDRIESSEN

In de zuidelijke kooromgang bevindt zich een indrukwekkend beeld dat door de bekende Haarlemse beeldhouwer Mari Andriessen is vervaardigd [afb. 12].

Andriessen (1897 -1979) was een van de belangrijkste Nederlandse beeldhouwers van de 20e eeuw. Hij maakte veel oorlogsmonumenten, onder meer het oorlogsmonument 'Man voor het vuurpeloton' op de Dreef in Haarlem, 'De dokwerker' in Amsterdam en het oorlogsmonument in Putten. In opdracht van het gemeentebestuur van Enschede maakte hij in 1952 een oorlogsmonument dat opgesteld staat in het Volkspark te Enschede. Een van de ensemblebeelden, 'Bewoners van een concentratiekamp' heeft Andriessen in 1954 nogmaals laten afgieten en een plaats gegeven in de Grote Kerk. Het was ter gelegenheid van Andriessens 80e verjaardag te zien op een overzichtstentoonstelling van zijn werk in het Frans Halsmuseum. Op initiatief van de Vrienden van de Grote of St.-Bavokerk is het in 2015 gerestaureerd.

12